

HAUSNER GÁBOR

PÁRTÜTŐ VOLT-E ZRÍNYI MIKLÓS (A KÖLTŐ)?

*Olyik kuruc, némely mindig labanc,
s hiába, Uram, hogy olykor kegyelemre lobbansz,
szereteted kivételes pillanatát adván menedékül,
amikor ez a nép egységesé békül
s teremtene túlnőve gigászin nagyot...*

DÖBRENTAI KORNÉL: REBELLIS TŰRELEM

„Kuruc” és „labanc”: narratívák a 19–20. századi Zrínyi-irodalomban

■ 1820-ban, alig néhány évvel azt követően, hogy Kazinczy Ferenc kiadásában újra napvilágot láttak Zrínyi Miklós (1620–1664) költői munkái és a *Török Áfium ellen való orvosság* című röpirata,¹ a pesti írók és értelmiségiek folyóiratának, a *Tudományos Gyűjteménynek* a lapjain Trattner Károly császári-királyi mérnökkari kapitány a „sub rosa” kifejezés történeti eredetét magyarázva azt találta írni, hogy a hazára romlást hozó főúri pártütés (Wesselényi-féle rendi szervezkedés) „fejei valának Veselinyi Ferenc nádorispán és Zrínyi Miklós bán, mindketten tüzes, bátor és szerencsés bajnokok, öszveköttetésben a császári udvar legnagyobb ellenségeivel, a versailles-i, krakkói, velencei és konstantinápolyi cabinetekkel”. Ezt egy T. F. monogrammal jelölt szerző még azon hamarjában megcáfolta *Gróf Zrínyi Miklós (a költő) pártütő nem volt* címmel közzétett válaszában, amely szerint a nemzet hősei „a jó magyarok, ausztriai házhoz mindig ragaszkodók” – köztük természetesen Zrínyi Miklós.² Valószínűsíthető, hogy a kezdőbetűk Teleki Ferenc grófot (1790–1853), a Budán székelő Magyar Királyi

Egészen sajátos vonása az ő „rendpártiságának”, hogy annak legfőbb célja nem a béke, hanem a háború. Háború a török ellen, az ország felszabadítása és egyesítése végső távlataival...

Helytartótanács tanácsosát rejtik, akit ekkoriban erősen foglalkoztatott Zrínyi személye és sokoldalú életművének beillesztése az osztrák–magyar történelmi kontextusba.³

Egészen a forradalom és szabadságharc előestéjéig Zrínyit Telekihez hasonlóan, a Habsburg uralkodóházhoz hűségeseznek, a fennálló rend védelmében felépő, közös történelmi hősnek láttatták a magyar szerzők által írott történeti, politikai vagy szépirodalmi szövegek. Az 1840-es évek elején Eötvös József a reform fogalmával írta le Zrínyi politikai törekvéseit, csakúgy mint Szalay László, aki a *Pesti Hírlap*-béli cikkeiben idézte a 17. század szerinte egyetlen nagy magyar státusférfiúját. Jósika Miklós *Zrínyi a költő* című, 1843-ban megjelent regényében pedig Zrínyi politikai pályájából, a politikus Zrínyi vonásaiból hármat: a magyar viszonyok megjobbítása, belső reformálása érdekében tett erőfeszítéseit, az érdekegyeztetésben játszott szerepét s az alkotmányos monarchia melletti kiállását, királyhűségét emelte ki, s a 17. századba transzponálva a reformkor legjobbjai által felvetett problémákat (a nemesség szerepe és helyzete, az alkotmány százados intézményeinek megítélése, a honért való anyagi áldozatvállalás s a nemzeti összefogás szükségessége) fogalmazta meg.⁴

Ez a 18–19. századi jezsuita forrásfeltárás és történetírás eredményein alapuló, kiegyensúlyozott Zrínyi-kép⁵ 1847–48-ban Magyarországon erős Habsburg-ellenes politikai töltést kapott, ekkortól kezdődően a költő és hadvezért az osztrák Habsburgokkal szembeállítva, a velük szembeni függetlenség szimbólumaként kezdték ábrázolni. E narratíva legfontosabb elemei: a bécsi hadvezetés, jelesül az olasz származású Raimondo Montecuccoli császári tábornoknak Zrínyivel szembeni rosszindulata, gáncsoskodása, amely megakadályozta Zrínyi számos tervének végrehajtását (például Kanizsa elfoglalását, illetve Zrínyi-Újvár megvédését), és Zrínyi „gyanús” halála (orgyilkos általi meggyilkoltatása a bécsi udvar megbízásából) elsőként Vasvári Pál, a márciusi ifjak egyike 1847-ben a Kisfaludy Társaság pályázati felhívására készített, de végül 1956-ig kéziratban maradt *Zrínyi Miklós a költő* című életrajzában tűnt fel. A Vasvári általa fölrajzolt portré a magyar függetlenségi törekvések hőstét állította példaképül kora és nemzedéke elé.⁶

Az *Áfium* 1705. évi (a Rákóczi-szabadságharc idején, II. Rákóczi Ferencnek ajánlva megjelent) és 1790-es (a II. József rendeleteivel szemben támadt nemesi-nemzeti mozgalomhoz kapcsolódó) kiadására támaszkodva Zrínyit fokozatosan beillesztették a magyar függetlenségi hagyomány képviselőinek sorába, Bocskai, Bethlen, I. Rákóczi György, illetve Thököly és II. Rákóczi Ferenc közé. Így került egyre inkább középpontba Zrínyinek Montecuccolival való konfliktusa, s így lett egy, a királyi hatalommal együttműködésre törekvő, európai látókörű magyar államférfiből a „két pogány közt” a magyar függetlenség ábrándjáért küzdő, alapvetően sikertelen politikus.⁷ A nemzeti függetlenségi szemlélet újabb tápot kapott a Zrínyi prózai műveinek felfedezését követő interpretációkban. A Zrínyi-próza kiadására 1853-ban (majd 1854-ben újabb edícióban) a szabadságharc bukása után már eleve a nemzeti ellenállás jegyében került sor.⁸ Kazinczy Gábor a nemzeti elnyomás elleni tiltakozásnak szánta Zrínyi-kiadását csakúgy, mint ekkoriban tervezett Történeti Évkönyvét is.⁹

A Zrínyi–Montecuccoli-ellentétet középpontba állító romantikus Zrínyi-értelmezés Salamon Ferenc 1864-ben kiadott *Magyarország a török hódítás korában* című munkájában teljesedett ki. Salamon olyan értelmezés alapjait vetette meg, amely hosszú időre meghatározta a Zrínyi prózai műveiről folyó diskur-

zust: „Zrínyi mint stratégiai újító nevezetes tünemény a maga korában, s elméleti ellentéte Montecuccolinak, ki egy tudós hadtani munkában állítá össze egy elmúlt kor katonai bölcsességét. [Kiemelés tőlem: H. G.] Már az ellentett elméletek, melyek közül egyik korától nagyon elmaradt, a másik korát megelőzte, egymás mellett meg nem férhettek. Mennyivel kevésbé férhettek meg midőn tettekre került a dolog! Nem volt Montecuccolinak tette, vagy inkább tétlensége, mely ellen Zrínyinek kifogásai ne lettek volna, s nem volt Zrínyinek oly hősiessé válla-lata, melyet a német–olasz theoreticus még siker esetében is vagy vakmerőnek, vagy czéltalannak ne tartott volna.”¹⁰ Röviddel Salamon könyvének megjelenése után, 1867-ben, a kiegyezés évében a fiatal Pauler Gyula *Zrínyi Miklós és Montecuccoli Raymund* című invenciózus tanulmányában Zrínyi tevékenységének és prózai műveinek nemzeti szempontú megítélését véglegesen összekapcsolta a Zrínyi–Montecuccoli-vitával. Pauler „emberi szeszélyek és gyöngék, individualis motívumok helyett” olyan elveket keresett, „amelynek Zrínyi és Montecuccoli csak képviselői voltak”. Pauler az 1848–49. évi szabadságharc tapasztalatából kiindulva, a mozgó elvet a bécsi udvar magyarellenes politikájában vélte felfedezni, melynek eszköze volt a „kaján, kis szikár modenai tábornok”. „A magyar hazafiság és osztrák közöny, áldozó lelkesedés és zsibbasztó rossz akarat – mondják – volt kettőjükben megtestesülve.”¹¹

A terjedelmi korlátok miatt itt részletesen nem mutatom be e narratíva továbbélését, csupán megjegyzem, hogy az a 20. század közepéig uralkodó maradt. A két világháború közötti progresszió a németek elleni függetlenségi törekvésekhez talált elődjére Zrínyiben. 1945 után a Rákosi-kurzus a nemzeti hagyomány újraértelmezésére törekedett. Ennek az újraértelmezett történelmi tudatnak központi elemévé – álságos módon – a nemzeti, illetve az állami függetlenség vált, Bocskai, Zrínyi, Rákóczi és Kossuth, azaz a független kisállamiság került piedesztálra. Az 1950-es évek felfogása szerint Zrínyi a demokrácia legázolására törő nyugati imperializmus képét magára öltő Habsburgok és a belső reakciónak megfelelő hazaáruló urak és főpapok ellen is küzdött.¹²

Ez a 20. századra hagyományozódott Zrínyi-kép Klaniczay Tibor Zrínyi-monográfiájának, valamint Perjés Géza *Zrínyi Miklós és kora* című könyve majdnem egyidejű megjelenésével kezdett módosulni.¹³ Klaniczay monográfiájában az abszolutista államelmélet magyarországi úttörőjeként mutatta be hőstét, Perjés Géza pedig Zrínyi életművéből a korszerű hadviselés és az elméleti katonai irodalom megteremtésére irányuló erőfeszítéseit emelte ki, s a romantikus-nacionalista felfogás helyébe a katonai-szakmai interpretációt állította. Klaniczay utóbb, a Zrínyi prózai műveinek forrásairól és a francia abszolutizmus és államrezon irodalom felé való eszmei tájékozódásáról írott nagyszabású tanulmányában még tovább ment, s határozottan azon a véleményen volt, hogy „Zrínyi a török kiűzése mellett a Habsburg-hatalommal szemben nemzeti királyság s a rendi kormányzás helyett korszerű, centralizált, abszolutisztikus államberendezkedés útján remélte az ország felemelkedését elérni. [...] Zrínyi sohasem csak a pillanatnyi helyzetet tartotta szem előtt. Egyedül az ő politikája igazodott egy európai távlatokban átgondolt s elméletileg is megalapozott koncepcióhoz és célkitűzéshez, melyet legtalálóbban a »nemzeti abszolutizmus« kifejezéssel határozhatunk meg.”¹⁴

Perjés katonai megfontolásokból tagadta, hogy Zrínyiben felmerült volna a Habsburg-dinasztiától elszakadó magyar nemzeti királyság megvalósítása, a történelmi irodalom többsége ezzel szemben inkább Klaniczay tézisének második fe-

lét, Zrínyi politikai ideológiájának megítélését vitatta. A Zrínyi elméleti tájékozódása (abszolútizmus) és gyakorlati politikája (megreformált rendiség) közötti látszólagos ellentmondás csak az utóbbira vonatkozó részletes kutatások, R. Várkonyi Ágnesnek főként a Rajnai Szövetség irataiban végzett úttörő bűvárlatai,¹⁵ Pálffy Géának a Zrínyiek nemzeti határokon átnyúló családi kapcsolatainak, a Habsburg birodalmi arisztokráciába integrálódásuknak és többféle identitásának vizsgálata¹⁶ nyomán vált feloldhatóvá. A két pogány közt egy hazában magányosan őrlődő, tragikus sorsú hérosz helyett a magyar történettudományban a nyolcvanas évektől egyre több figyelem jutott a harmincéves háborút követő európai hatalmi átrendeződésben Magyarországnak helyet kereső, a Német-római Birodalom francia orientációjú fejedelemségei irányában tájékozódó, széles látókörű politikusnak (R. Várkonyi Ágnes 1975, R. Várkonyi Ágnes 2010, ezenkívül Pálffy Géza 2007 és Pálffy Géza 2009, Pálffy Géza 2012, Bitskey István 2007, Bitskey István 2012, Berend Nóra 2013, Pálffy Géza 2014).

A fentebb szükségképpen csak jelzésszerűen bemutatott megközelítések és új kutatási eredmények egyértelművé tették, hogy a 19. századból örökölt „Habsburg-párti” / „Habsburg-ellenes” politikatörténeti fogalmak és a Habsburg-lojalitást és a rendi jogokhoz való ragaszkodást antagonisztikusnak tételező narratívák nem alkalmasak a 17. század közepi, többtényezős történeti folyamatok és Zrínyi Miklós politikai törekvései, cselekedetei leírására.¹⁷

A rend, egység, fegyelem, pártolkodás kérdése Zrínyi munkáiban és politikai gyakorlatában

■ Zrínyi munkáiban és magyar nyelvű leveleiben a *'rebellis'*, *'rebellio'* szó egyetlen esetben sem fordul elő. A fogalom: a fennálló politikai rend/királyi hatalom ellen szervezkedő, fellépő, lázadó magatartás jelölésére a *'pártolás'*, *'pártos'*, *'pártolkodás'* *'pártot üt'* kifejezést használta.¹⁸ Ez a probléma s így e kifejezések többsége is a *Mátyás király életéről való elmélgedések* címmel ismert művében bukkan fel. E mű eszmei hátterében, mint azt Klaniczay Tibor kimutatta, a francia abszolútizmus elméletírói és székértelői munkái állnak. Zrínyi Mátyás király alakjában a magyar abszolút uralkodó képét rajzolta meg, s ehhez az alapul szolgáló Bonfini-história (*Antonii Bonfinii Rerum Ungaricarum decades*, Hannover, 1605–1606) mellett közvetlenül vagy közvetve felhasználta egyebek közt Pierre Matthieu-nek (1563–1621), IV. Henrik történetírójának a francia centralizált monarchia első nagy uralkodójáról, XI. Lajos királyról szóló munkáját (pontosabban annak 1637-ben, Velencében *Guidito politico sopra la vita di Luigi XI. re de Francia* címmel megjelent olasz fordítását), Filippo Maria Bonini palestrinai apát, XIV. Lajos udvari prédikátorának Xenophon Kyros-történetén alapuló, azt kommentáló fejedelemtükrét (*Il Ciro politico*, Velence, 1648), Gabriel-Barthélemy de Gramond (1590–1654), Richelieu kardinális politikai hívének Franciaország-történetét (*Historiarum Galliae ab excessu Henrici IV. ad annum 1629*, Toulouse, 1643), Jean de Silhon (1596 k.–1667), a Richelieu, majd annak halála után Mazarin titkáraként csaknem negyven éven át a francia udvarban szolgáló teológus, filozófus, történetíró eredetileg franciául írt, de Zrínyi könyvtárában szintén olasz fordításban megvolt *Il ministro di stato con il vero della politica moderna* című (Velence, 1639) művét, a Richelieu-ben megszemélyesített keresztény politikai ideálját középpontba állító abszolútizmus apológiát.¹⁹

Az abszolutizmus általuk képviselt teóriájának fontos részét képezte a királyi hatalom szentségéről szóló tanítás, amelyet Zrínyi is átvett: „a’ király az Isten képit a’ földön hordozza, az ő szava sacramentum. Copiája az istenségnek a’ királyi hatalom” – írja a *Mátyás-elmékedésekben*.²⁰ Ám míg francia forrásai ebből kiindulva a hatalomgyakorlás legkíméletlenebb eszközeit is megengedhetőnek tartották az államrezon érdekében, és a törvényes uralkodóval szemben mindenfajta lázadást elítéltek, Zrínyi a Mátyás elleni felkeléseket, az erdélyi főurak lázadását és a Vitéz János-féle összeesküvést csak azért kárhozhatja, mert „igazságos” király ellen irányult, ami implicit módon magában foglalja azt a véleményyt is, hogy ha a király igazságtalan, a lázadás jogos: „Erdély és Moldva felütik magokat, a’ király szerencséjének ellen mernek rúgni, bolondok, nem jól gondolták meg a’ végét, nehéz az alatta valónak igazságos királlyal ellen támadni, a’ király méltósága tsak magais el oszlathattya a’ bolond s pártolkodó felyhőket. Erdély az adónak nagyságát veszi okul, de roszul, szükséges királynak az adó, főképpen az olyan királynak, mint Mátyás volt... Ez a király nem bolond épületekre, sem eszelyős, költséges vendégségekre, sem bolondok gazdagítására nem költötte az ország jövedelmét, hanem hazája meg maradására, dítössítésére és öregbülésére... Ennek utána az esztergomi érsek sok fő urakkal, sok vármegyékkel az királtul el pártolkodék, királyt választának magoknak bolondában. Maga hittül tselekedének, nem gondolván megh, hogy az a’ fej, a’ ki koronát hordozot, nem könnyen fosztattatik meg pártolkodással... Azt tutták akkor a’ pártos urak, hogy elég ennek a’ hamisságnak meg igazulására, ha érsek lézen köztök vagy fejek.”²¹

Az igazságtalan uralom elleni lázadás jogosságának kérdése egy 17. századi történeti esemény: Portugáliának a spanyol koronától való elszakadása, a spanyol helytartó elűzése és a portugál nemzeti monarchia Braganza hercegének 1640. december 1-jei királlyá koronázásával történt újjászületése kapcsán is felmerült Zrínyiben, s nem véletlenül ezt is a nemzeti monarchia felállításának mi-kéntjével foglalkozó Mátyás-tanulmányban érintette. Mátyás megválasztásáról tett egyik észrevételében („observatio”-jában) állította párhuzamba a magyar király és a IV. János megválasztását megelőző előrejelzéseket, azazhogy „előb, hogy sem mint el választák, egynéhány nappal a’ pesti gyermekek csoportonként kiáltják vala Mátyás király nevét, hejában ellenzették ezt a’ kiáltást az ellenkező urak, mert annál inkább kiáltják vala... Portugallyában előb, hogy sem mostani János királyt, az ki akkor dux Bragantiaevala választották volna, egynéhány esztendővel egy manifestum jött ki az egész Európában széllel [...] penig még akkor sem ő néki, sem senkinek eszében az a’ változás nem vala”. Ezeket Zrínyi szerint az Isten „gráditsnak tsinálta a’ választásra, s ez az argumentomis használt a’ vissza vonó urak közöt, vox populi vox Dei.”²²

Zrínyi gyakorlati politikusi pályáján egyszer merült fel ténylegesen a *rebellio* mint az igazságtalanság elleni jogos magatartás: az 1653–1659 között Erdődy Imre Száva menti és a zágrábi káptalan sziszeki jobbágyainak fegyveres ellenállása, az ún. horvátországi parasztfelkelés kapcsán, amelynek lecsendesítése Zrínyire mint horvát-szlavón bánra hárult.²³ A parasztmozgalom kirobbanásának kiváltó oka az volt, hogy a földesúr Erdődy Imre katonai szolgálataik fejében kapott korábbi kiváltságait eltörölte, szolgáltatásait megnégyszerezte, és jobbágyai egy részét heti négy-, néhol hatnapi robotra kötelezte. Zrínyi katonai szempontból rendkívül veszélyesnek tartotta az ügyet, mivel a felkelők esetleges törökhöz pártolása vagy a velük szemben alkalmazott fegyveres megtorlás gyen-

gíthette a török elleni határvédelmet. Ezért rendkívül óvatosan járt el, és mindvégig közvetíteni próbált, úgy véelve, hogy nem szabad „ezt az ügyet fegyveres erőszakkal intézni el”, Erdődy azonban nem engedett, és a katonai beavatkozást sürgette Bécsben.²⁴ Egy Erdődy-párti korabeli irat szerint ebben a helyzetben Zrínyi 1653 őszén a zágrábi püspöknek küldött levelében egyenesen azt írta: „rebelliseknek azokat nem tarthatni, azkik igazságok mellett támadtak föl, s urok kegyetlensége ellen oltalmazzák magokat.”²⁵ S bár ez a Petrecsics Péterhez írott Zrínyi-levél nem került elő, egy része megjelent egy horvát iratkiadásban, s abban valóban az áll, hogy sem Isten, sem a király, sem a haza, vagyis az ország, de még saját uruk ellen sem lázadtak fel mindaddig, amíg igazságosan bántak velük („quod rustici isti non sunt rebelles, nec enim rebellant contra Deum, nec Regem, nec Patriam, id est Regnum, nec contra proprium Dominum”).²⁶ Az Erdődy Imre és más földesurak magatartása miatt többször fellángoló mozgalmat Zrínyi megyegyűléseken, horvát rendi gyűléseken és más egyeztetéseken zajló tárgyalások útján, fenyegetésekkel, a főbűnösök elfogásával, megbüntetésével, valamint katonai erő felvonultatásával, de végül erőszak alkalmazása nélkül csendesítette le 1659 tavaszára.

A ma ismert dokumentumokban: Zrínyi saját műveiben, leveleiben, a rá vonatkozó korabeli iratokban nincs nyoma rebellis politikai magatartásnak, avagy arra utaló jelnek, hogy támogatott volna bármilyen pártütést. Rebellió helyett ő mindig *reformatiot*, *reformálást*, a katonaság és a társadalom megújítását, a szét-húzás és a viszály helyett az összefogást, az egyéntől a *privatum* követése helyett a közjó, a *bonum publicum* érdekeinek szolgálatát, *otium* és henyelés helyett hősi virtust és önfeláldozást kívánt. Az ország területi egységének helyreállítását, a török elleni támadó háború megindítását célul tűző programjának megfelelően elsőben is a magyar hadviselés, a magyar katonaság megújítását, reformálását szorgalmazta. Teoretikusan ezt a *Vitéz hadnagy* című, az 1650-es évek elején készült háromrészes munkájában és a már említett, az 1650-es évek közepén született *Mátyás-elmékedésekben* alapozta meg, majd végső elképzeléseit az 1660-as évek elején megindult török háború praxisához igazítva az *Áfiumban és Tábori kis tractában* dolgozta ki. A korabeli magyar katonai reform egyik alapvető kérdése a *disciplina militaris*, a katonai rend és a fegyelem helyreállítása volt, mivel a feudális alapokon szervezett katonaságban sokféle, ideiglenesen fölfogadott elem szolgált (szabad hajdúk, szabad legények), nem is annyira a többnyire későn érkező fizetségért, mind a zsákmányért, dűlésért, fosztogatásért. Zrínyi a *Vitéz hadnagy* 70. aforizmusában kritikusan ír a katonai rend és fegyelem helyreállításának magyarországi nehézségeiről: „Próbáld meg Magyar országban, ha mered, az ilyen kitsin dologért meg öletned az alatta valót, hogy mind el szöknék, vagy hogy fel támadnak rád, és agyon vernek, mitül vagyon az? attul, hogy az disciplina militaris közzülünk rég el vészett, csak annyival kel hínnia benünket vitézeknek, hogy kard van az oldalunkon, de ha találkoznékis valaki, a’ ki valamit akarna reformálni a’ népeken, mind el szöknének alula, és másúvá mennének, a’ hol job állapotya volna [...] minyájan kellene, hogy szentül meg tartanak a’ disciplinát, szököt szolgát senki meg ne fogadna, hanem az ki tisztességgel megyen el az urátul.”²⁷ Ugyanez a kérdés előkerül a 90. aforizmusban is, amelyben Zrínyi az óvatos, apró lépésekben véghezvitt katonai reform mellett érvel: „Sokat írtam az előt, miképpen kel fenytékben tartani a’ vitézket, miképpen disciplinában és fáradságban, ez mind jól volna, ha az orvosságot a’ beteg el szenvedhetné, de úgy látom, hogy az betegségnélis nagyob gonosz

következnék az orvosságbul, főképpen az mi időnkben... Ha a' magyar hajdút avagy katonát a' réghi római disciplinára akarna fogni, azt tartom, nem volna esze, tehát azt kel tselekednünk, az jó orvosként mind a' betegséget meg néz- zük s mind a' betegnek az erejét, s az szerint procedállunk az orvosságokkal. Tudnunk kel penig, hogy omnis novitas est periculosa, és a' reformatio leg inkább lassan, egyszeris, másszoris, mennél könnyebben lehet, procedállunk, és többet vihetünk véghez, hogy sem ha egyszerismind akarnánk minden erro- rokat reformálni.”²⁸

A militaris disciplina, a Szent István és Mátyás király idejének magyar kato- naságánál még létezett katonai rend és fegyelem visszaállításának módját az *Áfi- um* taglalja részletesen. (Maga a kifejezés 7 esetben fordul elő a műben, amely- nek ez áll a középpontjában.²⁹) Több, egymással összefüggő lépését a megválto- zott körülmények (a már kirobbant török elleni háború, Várad eleste) miatt most már egyszerre, óvatosság nélkül, azonnal javasolja megvalósítani. A Zrínyi ál- tal számba vett és mérlegelt teendők: egy békeidőben 12 ezer főből álló állandó, fizetett mezei had felállítása, a szabad legénység megszüntetése, a tábori rend szabályozása, valamint a katonaság rendszeres kiképzésének, gyakoroltatásának bevezetése. Mindezek társadalmi reformmal kell hogy kiegészüljenek: „reformál- lyuk meg magunkat elsőben, kik elei vagyunk az országnak, az után az alattunk valókat” – írja Zrínyi,³⁰ gondolva itt a pompa és haszontalan cifraságok elhagyá- sára, az ország érdekében hozandó anyagi áldozatvállalásra és a szabadság fogal- lom téves értelmezésére: „Másik impedimentuma a' mi igyekezetünknek, a' mint mondám, a' feletéb való szabadságnak vélekedése... Igaz, bizonyára az, nints a' szabadságnál szeb dolog, de viszont a' ki az ilyen militaris disciplinát szabadc- sággal ellenkező dolognak tartya, vagy bolond, vagy tunya, rosz és rest, mert én azt vallom, és assecurálom az én magyarimat, hogy ha jó militaris disciplinát instituálnak, semmi ez világon nem lészen, a' mi az ő libertásokat jobban meg tar- cha s conservállya, mint az.”³¹ Ezt Zrínyi szerint csak az egész ország összefogá- sával lehet elérni: „ezt senki edgyes úr vagy generalis végben nem viheti. Kitsoda tehát? Az egész ország s az egész nemzetünknek unanímis consensusa kelletik er- re, mi haszna egy vármegye, vagy bár egy Dunán innen levő vagy túl való föld, vagy Tisza mellyéki, vagy Erdély végezne illyent magánossan, ha a' másik meg nem tartaná. Mínyájunknak kel, a' kik magyarok, horvátok vagyunk ebben con- currálnunk, s ezt a' militaris disciplinát meg szabnunk, kit törvényképpen tart- sunk nagy sacramentum módjára, mert ehhez sok dolog szükséges.”³²

Konklúzió

■ Mint láthattuk, Zrínyi széles körű politikai elméleti tájékozódása is a rendpár- ti ideológiák (machiavellizmus, francia abszolutizmus) irányába mutatott, emel- lett a reális katonai megfontolások is a rend, a fegyelem, a társadalmi stabilitás, a törvényesség hívévé és szószólójává tették. A műveiben megrajzolt rend azon- ban nem a 17. század közepi Magyar Királyság fennálló rendje volt, amelyet kor- társai közül senki nem kritizált nála élesebben, hanem egy tettekkel megvalósí- tando idea. Egészen sajátos vonása az ő „rendpártiságának”, hogy annak legfőbb célja nem a béke, hanem a háború. Háború a török ellen, az ország felszabadítá- sa és egyesítése végső távlataival: „Ha ezt a' rendet hozzuk országunkban, azt tanátslom, hogy azt a' hódultságot, kit meg oltalmazhatunk a' török ellen, kit bé- keség alatt el vet túlünk, el vegyük a' töröktül, mert mire való volna ez a' had tar-

tás, provisio, nehéz és dispendiosus fáradtság, ha jobbára egész ország hódult, és ha tsak abban akarunk maradni.”³³

Nem nyílt lehetőség bemutatni, hogy Zrínyi saját hatókörében mennyit valószínűsíthetett meg mindebből, csak utalok itt saját magánföldesúri haderejének megszervezésére, puritán, a pompát, a túlzott vendégeskedést és italozást kerülő csáktornyai udvartartására, a határvédelemben és az 1663–64 telén nemzetközi összefogással meginduló török elleni támadó háború megszervezésében játszott szerepére és súlyos anyagi áldozatvállalására Zrínyi-Újvár felépítésében és a téli hadjáratban, a magyar érdekek képviselésére, az ország erőinek összefogására kötött szövetségére 1663 szeptemberében az az „ország oszlopaival”, Wesselényi Ferenc nádorral, Nádasdy Ferenc országbíróval, avagy azt megelőzően, az 1662. évi országgyűlésen vállalt közvetítő szerepére a protestánsok és a katolikusok között, a belső viszály elsimítása céljából.³⁴

Végül a címben feltett kérdést megválaszolandó azt a történeti pillanatot idézem föl, amikor 1664 nyarán, a szentgotthárdi győztes csatát követően, augusztus 10-én, Vasváron a Habsburg-uralkodó és a szultán megbízottai aláírták a vasvári fegyvernyugvás szövegét, és ezzel a magyar rendek és Zrínyi addigi törekvéseit ad acta tették. Zrínyi helyzetét még ezt megelőzően, de már saját vára, Zrínyi-Újvár elveszte (1664. június 30.) után, 1664. július 17-én I. Lipótnak írt keserű hangú levele foglalja össze: „Birtokaim feldúlva, jobbágyaim szétszórva, magam katonáimtól megfosztva az elpusztított, néptelen, az ellenség előtt nyitva álló Muraközben. Negyven éve védtem mostanáig, a magam és enyéimnek sok verejtékével és vérével az ottománok óriási hatalmával szemben. Most ott mentem tönkre, ahonnan segítséget kellett volna remélnem, amibe minden bizodalmasomat és reménységemet helyeztem. És ami a legnagyobb fájdalom: hogy sem Fölségedet nem szolgálhattam, sem a kereszténységnek nem használhattam vele. Most ezzel az egy szál karddal oldalamon várom Fölséged parancsait.”³⁵ Ebben a helyzetben, az életéből még hátralévő közel 100 napban Zrínyi új politikai programot alkotott, amely *Oktatás jó Elmélkedésre Magyarország romlott állapotja segedelméről* címmel maradt fenn. Kiadására csak 1868-ban került sor, azóta ismert a történészek körében, de valódi jelentőségét az utóbbi évtizedekben ismerték fel.³⁶ Ez a vasvári béke után (amelyre utal), de még Zrínyi életében összeállított politikai programirat az újabb kutatások szerint az ő nézeteit tükrözi. Első részében áttekinti az ország súlyos katonai, gazdasági, társadalmi helyzetét a Habsburg Birodalom szomszédságában és a közös uralkodó alatt, majd a kiút három lehetőségét veszi számba: országgyűlés által, fegyveres felkelés útján, végül idegen segítséggel. Minden egyes tervnél pontokba szedi a mellette és az ellene szóló érveket. A fegyveres felkelés kérdésében kíméletlen őszinteséggel mutat rá a feltételek, a katonai rend és disciplina, az egység hiányára, a hadi hierarchia be nem tartására. Végső elutasító érve: „hol az köz jóra hatalmad alatt egy Prófont Házad? Hol egy zászló allyát fel fegyvereszhető köz katonai szerszámod? Hol csak egy hírmondó? Hol egy fal törő ágyúd?”³⁷

Hasonlóan mérlegeli a török hódolás vagy az idegen segítség lehetőségeit. Az igazi újdonsága azonban hogy politikai alternatívaként beépíti a szomszéd országokkal kötendő szövetséget: „jó volna az Szomszéd országokkal való Liga, úgy mind Morvával, s Cseh országgal s ezekhez hasonlókkal.” Ennek akadályait és feltételeit is számba veszi a hosszú távú program: „Fel kell tenni mindenkör ilyen nagy dolgokban, s conföderatiohoz való kérdésben, hogy azoknak az nemzeteknek (az kik azt akarják) vagyon e egymáshoz való igaz szeretetük. Nem

szenvedett é egyik az másiktul [...] injúriákat [...] mind ezen szomszéd országok Magyarul s mind a Magyarok azoktól sok féle és sokszori injúriákat szenvedtenek el annyira, hogy noha most mind ezek az Nemzetek egy Monarcha alatt vannak, mindazonáltal gyakorta egy más szemére hányván az meg lőtt alkalmatlanságokat, azok mostis látatnak recenti memoria teneri.”³⁸ A kibontakozás legfontosabb feltétele az irat szerint a belső egység, és a konföderációra lépő országok érdekeinek kölcsönös tiszteletben tartása. „Miólta az Magyar Nemzett az Pogányságnak sőtitségébül az igaz Hitnek világosságára hozatott, mindenkor tannácsosbnak tartotta azt követni à mi Istennes utton, nem erősszakkal, s más Nemzetek méltó panasza nélkül szokot follni. Ha azért nem allatomban való módokkal, hanem candide, és másoknakis tudássával keressi, és talállya fel uttyát, az Magyar Nemzett maga előmenetelinek. így más Nemzetek sem panaszozkodhatnak, se átkozódhatnak ellenünk; Egyéberánt is méltóbb, s illendőbb dologh lévén, s legh igazabb úttis Országok Gyűléssében egyező értelemmel minden köz jött illető dolgokat végezni.”³⁹

■ JEGYZETEK

1. *Zrínyinek Minden Munkái*. Kiadta Kazinczy Ferencz. I–II. Trattner, Pest, 1817. (Valójában 1816-ban jelent meg.) Zrínyi hagyatékának jelentősége a maga összetettségében csak Kazinczy kiadását követően, a reformkorban vált érzékelhetővé és nyilvánvalóvá. Kazinczy markolta egybe a politikai, katonai és irodalmi Zrínyi-hagyomány hol szét-, hol összetartó szálait, elsőként jelölve ki a költő-író Zrínyi helyét nemcsak a történelemben, de a magyar irodalomban is: „Nagy volt közöttünk mint Polgár, nagy mint Katona, nagy mint Poeta és mint Prosaista” – írta 1819-ben. *Kazinczy Ferenc levelezése*. Kiad. Váczy János. XVI. Bp., 1906. 470. A költő és a politikus Zrínyi egyaránt hatott a korszak legjelesebb magyar költőire és íróira: jelzi ezt egyebek közt Vörösmarty Mihály *Zrínyi* (1828) és *Zrínyi, a költő* (1830) című verse, valamint Kölcsey Ferenc *Zrínyi dala* (1830) és *Zrínyi második éneke* (1838). Hausner Gábor: *Zrínyi Miklós emlékezete*. / *The Echoes of Miklós Zrínyi*. In: *Zrínyi-album*. / *Zrínyi Album*. Szerk. Uő. Zrínyi, Bp., 2016. 344–347.
2. Trattner Károly: *Észrevételek azon közmondásra sub rosa (rózsa alatt)*. Tudományos Gyűjtemény 1820/I. 123. A válasz: uo. 188. Utóbbi a jezsuita történetírók (Kazy Ferenc, Pray György, Katona István, Franz Wagner, Palma Ferenc Károly) munkáinak adataira és Zrínyinek szerinte a vasvári béke után írt *Ne bántsd a magyart* című munkájára (azaz az *Afiumra*) hivatkozva cáfolja Zrínyi Miklós törökösségének és uralkodóellenességének vádját.
3. Teleki 1821-ben például egy nagyobb lélegzetű Zrínyi-portrét tett közzé az összbirodalmi gondolat (*Gesamtmonarchie*) egyik központi bécsi orgánumban, amelyben a horvát bán politikai-katonai törekvéseinek és a Habsburg-ház korabeli érdekeinek azonosságát, Zrínyinek az uralkodóhoz való töretlen hűségét hangsúlyozta. *Graf Niklas Zrínyi der Dichter*. Taschenbuch für die vaterländische Geschichte (Wien) 1821. 360–400. Az itt is névtelenségbe burkolózó szerző azonosítása Telekivel: Kunczer Gyula: *Hormayr és az egykori magyar irodalom*. Pécs, 1929. 27. Telekinek a Taschenbuchban megjelent tanulmányáról részletesen S. Varga Pál: *A nemzeti költészet csarnokai. A nemzeti irodalom fogalmi rendszerei a 19. századi magyar irodalomtörténeti gondolkodásban*. Balassi, Bp., 2005. 219–220. és Bitskey István: *Virtus és poézis. Önszemlélet és nemzettudat Zrínyi Miklós műveiben*. In: *A Zrínyiek a magyar és a horvát történelemben*. Szerk. Bene Sándor és Hausner Gábor. Zrínyi, Bp., 2007. 133–136.
4. Hausner Gábor: *Zrínyi eszméi a reformkorban. Jósika Miklós: Zrínyi a költő*. Somogy 1990/4. 78–81; R. Várkonyi Ágnes: „Szabjunk más rendet dolgainknak.” In: Uő: *Európa Zrínyije. Válogatott tanulmányok*. Argumentum, Bp., 2010. 77–90; Hermann Róbert: *Zrínyi Miklós emléke. A polgári átalakulás és az 1848–49-es forradalom és szabadságharc nemzedéke*. In: *Határok fölött. Tanulmányok a költő, katonára, államférfi Zrínyi Miklósról*. Szerk. Bene Sándor, Fodor Pál, Hausner Gábor, Padányi József. MTA BTK, Bp., 2017. 139–151.
5. Borján Előd: *Zrínyi Miklós a pálos és a jezsuita történetírás tükrében*. Bencés Kiadó, Pannonthalma, 2004. (Pannonthalmi Füzetek 50.)
6. Vasvári Pál: *Zrínyi Miklós a költő*. In: *Vasvári Pál válogatott írásai*. Szerk. és bev. Fekete Sándor. A nyomtatásban először megjelent kéziratokat közölte és jegyz. László József. Bp., 1956. 27–123. Vasvári Zrínyi-életrajzról Hermann: i. m. 145–146. Vö. Hausner: *Zrínyi Miklós emlékezete*. / *The Echoes of Miklós Zrínyi*. i. m. 350–356.
7. Hermann: i. m. 149.
8. *Zerinvári Zrínyi Miklós Öszves munkái*. (Első, a szerző kiadatlan prózai műveivel kiegészített kiadás. Kazinczy Gábor és Toldy Ferenc által.) Emich Gusztáv, Pest, 1853. (Újabb Nemzeti Könyvtár, Második folyam)
9. Hausner Gábor: *Más könyvet olvas. Zrínyi Miklós és a 17. századi hadtudományi irodalom*. Argumentum, Bp., 2013. (A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára) 117–118.
10. Salamon Ferenc: *Magyarország a török hódítás korában*. Bp., 1886.² 413–415.
11. Pauler Gyula: *Zrínyi Miklós és Montecuccoli Raymond*. Budapesti Szemle (új folyam) IX. 1867. 3–4.
12. Hausner: *Zrínyi Miklós emlékezete*. / *The Echoes of Miklós Zrínyi*. i. m. 366–379.
13. Klaniczay Tibor: *Zrínyi Miklós*. 2., átd. kiad., Akadémiai, Bp., 1964. (Irodalomtörténeti Könyvtár 14); Perjés Géza: *Zrínyi Miklós és kora*. Gondolat, Bp., 1965.

14. Klaniczay Tibor: *Zrínyi helye a XVII. század politikai eszméinek világában*. In: Uő: *Pallas magyar ivadéka*. Szépirodalmi, Bp., 1985. 153–211, az idézet: 200. Klaniczay Zrínyi eszmei tájékozódását Zrínyi könyvtárának ismeretében, a zágrábi Bibliotheca Zriniana feldolgozása alapján térképezte fel: *A Bibliotheca Zriniana története és állománya*. History and Stock of the Bibliotheca Zriniana. Szerk. Klaniczay Tibor. Írta és összeáll. Hausner Gábor, Klaniczay Tibor, Kovács Sándor Iván, Monok István, Orlovsky Géza. Argumentum–Zrínyi, Bp., 1991. (Zrínyi-Könyvtár IV.
15. R. Várkonyi Ágnes: *Török világ és magyar külpolitika*. Magvető, Bp., 1975. (Gyorsuló idő); Uő: *Európa Zrínyije*. i. m.
16. Bene Sándor: *Őskeresők. (A Zrínyi-családtörténet és műfaji háttere.)* Irodalomtörténeti Közlemények 2003. 3–42; Pálffy Géza: *Egy horvát–magyar főúri család a Habsburg Monarchia nemzetek feletti arisztokráciájában. A Zrínyiek határokon átívelő kapcsolatai*. In: *A Zrínyiek a magyar és a horvát történelemben*. i. m. 39–65; Bitskey: i. m.; Pálffy Géza: *Verschiedene Loyalitäten in einer Familie. Das kroatisch-ungarische Geschlecht Zrinski/Zrínyi in der „supranationalen“ Aristokratie der Habsburgermonarchie im 16. und 17. Jahrhundert*. In: Wilhelm Kühlmann, Tüskés Gábor (Hrs.): *Militia et Litterae: Die beiden Nikolaus Zrínyi und Europa*. Max Niemeyer Verlag, Tübingen, 2009. (Frühe Neuzeit; 141.) 11–32; Uő: *Prekogranična povezanost Nikole IV i Nikole VII. Zrinskog. (Hrvatsko-mađarska plemićka obitelj u aristokraciji Ugarsko-hrvatskog Kraljevstva i Habsburgškoj Monarhiji.)* In: *Susreti dviju kultura Obitelj Zrinski u hrvatskoj i mađarskoj povijesti*. Ur. Sándor Bene, Zoran Ladić, Gábor Hausner. Matica Hrvatska, Zagreb, 2012. 117–163; Berend Nóra: *Violence as Identity: Christians and Muslims in Hungary in the Medieval and Early Modern Period*. Austrian History Yearbook XLIV. (2013) 116.; Pálffy Géza: *Költő és hadvezér? A politikai, katona és költő-író Zrínyi Miklós különféle lojalitásai és identitásai*. In: *Határok fölött. Tanulmányok a költő, katona és államférfi Zrínyi Miklósról*. Szerk. Bene Sándor, Fodor Pál, Hausner Gábor, Padányi József. MTA BTK, Bp., 2017. 15–26.
17. R. Várkonyi: „Szabjunk más rendet dolgainknak.” i. m.
18. *Zrínyi-szótár. Zrínyi Miklós életművének magyar szókészlete*. Szerk. Beke József. Argumentum, Bp., 2004. 694, 869.
19. Klaniczay: *Zrínyi Miklós*. i. m. 556–564.; Klaniczay: *Zrínyi helye* i. m. 162–182.
20. A továbbiakban Zrínyi prózai műveit Kulcsár Péter kritikai kiadásából idézem: *Zrínyi Miklós Prózai Munkái*. Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta Kulcsár Péter. Akadémiai, Bp., 2004. (Zrínyi Miklós Összes Művei. Szerk. Kovács Sándor Iván és Kulcsár Péter) 171.
21. Uo. 176–177, 179–180.
22. Uo. 171. A portugál események korabeli megítéléséről és Zrínyi tájékozódásáról Klaniczay: *Zrínyi helye* i. m. 189–197.
23. A parasztfelkelést részletesen tárgyalja Klaniczay: *Zrínyi Miklós*. i. m. 497–515. Lásd még Somogyi Éva: *Az 1653–59. évi horvátországi parasztmozgalom ideológiai tanulságai*. Történelmi Szemle 1963. 230–232; Uő: *Adalék Zrínyi és az 1653–59. évi horvátországi parasztfelkelés történetéhez*. Irodalomtörténeti Közlemények 1963. 232–235.
24. *Zrínyi Miklós Összes Művei. 2. Levelek*. Sajtó alá rendezte Csapodi Csaba. Szépirodalmi, Bp., 1958. 197. Zrínyi a felkelés lecsillapításáról tett erőfeszítéseiről több levélben is részletesen beszámolt III. Ferdinánd királynak, 1653. október 9-én, 1653. december 7-én, 1654. január 9-én, 1654. március 24-én, 1654. október 19-én, 1655. december 18-án, majd I. Lipótnak, 1657. augusztus 4-én és október 14-én. Egy 1654. szeptember 23-án Csáktornyan kelt fenyegető levele Sziszek községének: uo. 219–220.
25. Klaniczay: *Zrínyi Miklós*. i. m. 505.
26. Vjekoslav Klaić: *Crtime iz hrvatske prošlosti*. Zagreb, 1928. 12–13. Idézi Klaniczay: *Zrínyi Miklós*. i. m. 505.
27. *Zrínyi Miklós Prózai Munkái*. i. m. 126. Ez a kérdés többször előfordul Zrínyi és Batthyány Ádám levelezésében is. 1649. december 26-án Csáktornyáról írott levelében például Zrínyi szemére hányja Batthyánnak, hogy Lenti várának kapitánya, Batthyány familiárisa megverette és árestáltatta az ő Barbély István nevű ottani szolgáját, amiért Szécsiszigetbe akart menni szolgálni, és hogy Batthyány miért fogadta meg az ő szolgálójából elszökött katonáit. „Édes Bátyám Uram, mi elköltünk immár attul az éles vitézlő disciplinátul, az melyet az atyáink is említhettek, és az jó vén kapitánynak, megmaradhatott volna annyi esze, hogy lágyabban kell az vitézlő rendet zaboláznai, s elég lett volna megárestáltatni... Itten édes Bátyám Uram kitérek materiambul s az Kegyelmed engedelmeből teszke Kegyelmedtül egy kérdést. Muraközbul, az mely katonáim elmentek, mért kellett Kegyelmednek azokat megfogadni, mert azok három rendbeliek. Elsők az kik engedelmebül mentek el, mások az kik elszöktek innen másoknak hitegetésére, harmadikak, az melyek lopásokért s tolvajlásokért akasztófán kellett volna függni, ezek mind három rendbeliek Kegyelmednél akadtak meg.” *Zrínyi Miklós Összes Művei. 2. Levelek*. i. m. 119–120.
28. *Zrínyi Miklós Prózai Munkái*. i. m. 135–136.
29. *Zrínyi-szótár*. i. m. 202.
30. *Zrínyi Miklós Prózai Munkái*. i. m. 223.
31. Uo. 222
32. Uo.
33. *Zrínyi Miklós Prózai Munkái*. i. m. 224.
34. Minderről R. Várkonyi: *Európa Zrínyije*. i. m., valamint Uő: *Zrínyi szövetségselevele*. In: Uő: *Europica varietas ~ Hungarica varietas. Tanulmányok*. Akadémiai, Bp., 1994. 91–121.
35. *Zrínyi Miklós Összes Művei. 2. Levelek*. i. m. 372–373.
36. *Ráday Pál emlékirata (1705-ből)*. Közli Ráday László. A Hon 1868. 203. sz. Modern kiadása: Bene Sándor–Szabó Sándor: *Hadtörténelmi Közlemények* 2000. 437–476. A műről lásd R. Várkonyi Ágnes: *Konföderáció a szomszéd országokkal*. In: Uő: *Európa Zrínyije*. i. m. 333–345.
37. Bene–Szabó: i. m. 445. Idézi R. Várkonyi: *Konföderáció a szomszéd országokkal*. i. m. 337.
38. Bene–Szabó: i. m. 462. Idézi R. Várkonyi: *Konföderáció a szomszéd országokkal*. i. m. 338.
39. Bene–Szabó: i. m. 448.